

UDK: 37.013.42:004.77

GLOBALLASHUV SHAROITIDA O'SMIRLARDA MEDIA-SAVODXONLIK VA AXBOROT XAVFSIZLIGI MADANIYATINI TARBIYALASH

Normuxamedov Zarif

Surxondaryo viloyati pedagogik mahorat markazi O'qituvchisi.

E-mail: zarifomad@gmail.com

Annotatsiya. Maqolada globallashuv sharoitida o'smirlarda media-savodxonlik va axborot xavfsizligi madaniyatini tarbiyalash muammosi tahlil qilingan. Tadqiqot doirasida media-savodxonlik va axborot xavfsizligi madaniyati tushunchalarining mazmun-mohiyati, ularning tarkibiy qismlari va o'smirlar tarbiyasidagi ahamiyati ochib berilgan. Shuningdek, O'zbekiston umumta'lim maktablarida o'smirlarning media-savodxonlik darajasi va axborot xavfsizligi madaniyatining shakllanganlik holati empirik jihatdan o'rganilgan. Muallif tomonidan globallashuv sharoitida o'smirlarda media-savodxonlik va axborot xavfsizligi madaniyatini tarbiyalashning pedagogik modeli ishlab chiqilgan bo'lib, u motivatsion, kognitiv, amaliy-faoliyatli va refleksiv komponentlarni o'z ichiga oladi. Maqolada keltirilgan ilmiy-amaliy tavsiyalar umumta'lim maktablari o'qituvchilari, metodistlar, malaka oshirish tizimi mutaxassislari va pedagogik tadqiqotchilar uchun foydali manba bo'lib xizmat qiladi.

Kalit so'zlar: globallashuv, media-savodxonlik, axborot xavfsizligi madaniyati, O'smirlar, raqamli kompetensiya, tanqidiy tafakkur, axborot gigiyenasi, kiberxavfsizlik.

ФОРМИРОВАНИЕ МЕДИАГРАММЫ И КУЛЬТУРЫ ИНФОРМАЦИОННОЙ БЕЗОПАСНОСТИ СРЕДИ ПОДРОСТКОВ В КОНТЕКСТЕ ГЛОБАЛИЗАЦИИ

Аннотация. В статье анализируется проблема воспитания у подростков медиаграмотности и культуры информационной безопасности в условиях глобализации. В рамках исследования раскрыты сущность понятий медиаграмотности и культуры информационной безопасности, их структурные компоненты и значение в воспитании подростков. Также эмпирически изучены уровень медиаграмотности подростков и состояние сформированности культуры информационной безопасности в общеобразовательных школах Узбекистана. Автором разработана педагогическая модель воспитания у подростков медиаграмотности и культуры информационной безопасности в условиях глобализации, которая включает мотивационный, когнитивный, практико-деятельностный и рефлексивный компоненты. Научно-практические рекомендации, представленные в статье, служат полезным источником для учителей общеобразовательных школ, методистов, специалистов системы повышения квалификации и педагогических исследователей.

Ключевые слова: глобализация, медиаграмотность, культура информационной безопасности, подростки, цифровая компетенция, критическое мышление, информационная гигиена, кибербезопасность.

EDUCATING MEDIA LITERACY AND INFORMATION SECURITY CULTURE AMONG ADOLESCENTS IN THE CONTEXT OF GLOBALISATION

Abstract. *The article analyzes the problem of fostering media literacy and information security culture in adolescents in the context of globalization. The study reveals the essence of the concepts of media literacy and information security culture, their structural components, and their significance in the upbringing of adolescents. Additionally, the level of media literacy among adolescents and the state of formation of information security culture in general education schools of Uzbekistan have been empirically studied. The author has developed a pedagogical model for fostering media literacy and information security culture in adolescents in the context of globalization, which includes motivational, cognitive, practical-activity, and reflective components. The scientific and practical recommendations presented in the article serve as a useful resource for general education school teachers, methodologists, specialists of the professional development system, and pedagogical researchers.*

Keywords: *globalization, media literacy, information security culture, adolescents, digital competence, critical thinking, information hygiene, cybersecurity.*

KIRISH

Globallashuv jarayonlarining jadallashuvi va axborot-kommunikatsiya texnologiyalarining taraqqiyoti insoniyat tarixida misli ko'rilmagan imkoniyatlarni yaratish bilan birga, jiddiy xavf-xatarlarni ham keltirib chiqarmoqda. Ayniqsa, O'smirlarning ijtimoiy tarmoqlar va boshqa raqamli platformalardan faol foydalanishi ularning ongiga turli xil mafkuraviy va psixologik ta'sirlarning kirib borishi uchun qulay zamin yaratmoqda [1].

Statistik ma'lumotlarga ko'ra, butun dunyo bo'ylab 4,9 milliarddan ortiq odam ijtimoiy tarmoqlardan foydalanadi, 16-24 yoshdagilarning 90 foizi har kuni raqamli kontent bilan faol shug'ullanadi [2]. O'smirlar bir kecha-kunduzda o'rtacha 5 soatdan 9 soatgacha vaqtini virtual olamda o'tkazadi va bu jarayonda ularning ongiga 200 dan ortiq mafkuraviy xuruj ta'sir ko'rsatadi. Achinarlisi, ota-onalarning atigi 15 foizi farzandi internetda aynan nima bilan band ekanini to'liq anglaydi [3].

JAMA Pediatrics jurnalida chop etilgan tadqiqot natijalariga ko'ra, ijtimoiy tarmoqlardan haddan tashqari ko'p foydalanish (kuniga 3 soatdan ortiq) o'smirlarda ruhiy salomatlik muammolari xavfini 60 foizga oshiradi [4]. Shuningdek, nazoratsiz virtual muloqot ta'sirida o'smirlarda hayotdan qoniqmaslik va ruhiy tushkunlik hissining 35 foiz oshishi kuzatilmoqda [3]. Butunjahon sog'liqni saqlash tashkiloti

(WHO) ogohlantirishicha, 2030-yilga kelib raqamli vositalardan haddan tashqari foydalanish va internetning salbiy ta'siri tufayli ruhiy kasalliklar o'smirlar orasida nogironlikka olib keladigan asosiy sababga aylanishi mumkin [4].

Pew Research Center (2022) hisobotiga ko'ra, yoshlarning 64 foizi internetda tez-tez noto'g'ri yoki yolg'on ma'lumotlarga duch keladi, 30 foizi esa ishonchli va ishonchsiz manbalarni farqlashda qiyinchiliklarga duch kelishini tan oladi [4]. UNESCOning Media va axborot savodxonligi bo'yicha tashabbusi (2021) doirasida o'tkazilgan tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, rasmiy raqamli savodxonlik treningidan o'tgan o'quvchilarning kontentni ulashishdan oldin onlayn manbalarni tekshirish ehtimoli 45 foizga yuqori [4].

O'zbekiston Respublikasida ham raqamli transformatsiya jarayonlari jadal kechmoqda. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019-yil 29-apreldagi «O'zbekiston Respublikasi xalq ta'limi tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to'g'risida»gi PF-5712-son Farmoni, 2020-yil 5-oktyabrdagi «Raqamli O'zbekiston – 2030» strategiyasini tasdiqlash to'g'risida»gi PF-6079-son Farmoni va boshqa me'yoriy hujjatlarda yosh avlodning raqamli kompetensiyasini rivojlantirish, ularni axborot xavfsizligiga oid bilimlar bilan qurollantirish vazifalari belgilangan [5].

Ushbu tadqiqotning asosiy maqsadi – globallashuv sharoitida o'smirlarda media-savodxonlik va axborot xavfsizligi madaniyatini tarbiyalashning pedagogik asoslarini aniqlash, mavjud holatni tahlil qilish va samarali tarbiya modelini ishlab chiqishdan iborat.

Tadqiqot doirasida quyidagi vazifalar belgilandi:

1. Media-savodxonlik va axborot xavfsizligi madaniyati tushunchalarining mazmun-mohiyati va tarkibiy qismlarini aniqlash;
2. Globallashuv sharoitida o'smirlarning axborot iste'moli xususiyatlarini o'rganish;
3. O'smirlarda media-savodxonlik va axborot xavfsizligi madaniyatining shakllanganlik holatini empirik tahlil qilish;
4. O'smirlarda media-savodxonlik va axborot xavfsizligi madaniyatini tarbiyalashning pedagogik modelini ishlab chiqish;

5. Amaliy tavsiyalar berish.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODOLOGIYA

Media-savodxonlik va axborot xavfsizligi madaniyatining nazariy-metodologik asoslari.

Media-savodxonlik tushunchasi so'nggi yillarda pedagogika fanining muhim yo'nalishlaridan biriga aylangan. Zamonaviy talqinda media-savodxonlik shaxsning ommaviy axborot vositalari va raqamli platformalar orqali uzatilayotgan axborotni tanqidiy qabul qilish, tahlil etish va baholash kompetensiyalari majmui sifatida talqin etiladi [6]. Axborot madaniyati esa axborot bilan ishlash jarayonida huquqiy, axloqiy va xavfsizlik me'yorlariga rioya qilishni ifodalaydi.

Journal of Media Literacy jurnalida chop etilgan tadqiqotda media-savodxonlikning uchta asosiy ustuni ajratib ko'rsatiladi: nazariy bilimlar (mediadan foydalanish tamoyillarini tushunish), amaliy ko'nikmalar (media mahsulotlarini yaratish) va kontekstuallashtirilgan faktlar (ijtimoiy, siyosiy, iqtisodiy va madaniy voqelikni chuqur tushunish) [7]. Ushbu yondashuv media-savodxonlikni shunchaki texnik ko'nikmalar emas, balki dunyoni anglash vositasi sifatida talqin etish imkonini beradi.

Axborot xavfsizligi madaniyati tushunchasi esa keng qamrovli bo'lib, u quyidagi tarkibiy qismlarni o'z ichiga oladi:

- axborot xavfsizligi sohasidagi bilimlar tizimi;
- axborot xavfsizligi qoidalariga amal qilish ko'nikmalari;
- axborot xavfsizligiga ongli munosabat;
- axborot xavfsizligi sohasidagi huquqiy va axloqiy me'yorlarga rioya qilish [8].

O'smirlarning axborot iste'moli xususiyatlari.

Zamonaviy o'smirlarning axborot iste'moli o'ziga xos xususiyatlarga ega. Reuters va Oksford universitetining «Digital News Report 2024» ma'lumotlariga ko'ra, YouTube, Instagram va TikTok kabi platformalar endi yangiliklarni iste'mol qilish markaziga aylangan. Global miqyosda aholining 31 foizi haftalik yangiliklar uchun YouTube-dan, 21 foizi WhatsApp-dan foydalanadi, 13 foiz bilan TikTok esa 10 foiz bilan X-ni ortda qoldirib, yangiliklar manbasi sifatida o'rin egallagan [9].

Foydalanuvchilarning uchdan ikki qismi haftalik qisqa yangiliklar videolarini tomosha qiladi, bu vizual kontentning ahamiyati ortib borayotganini ko'rsatadi [9]. Algoritmalar kontentni shaxsiylashtiradi va yosh foydalanuvchilarni qisqa ma'lumotlar bilan jalb qiladi.

O'smirlar tarbiyasida media-savodxonlik va axborot xavfsizligi madaniyatining ahamiyati.

O'smirlarning media-savodxonligi va axborot xavfsizligi madaniyatini rivojlantirish masalasi turli tadqiqotlarda o'rganilgan. Buckingham (2019) ta'kidlaganidek, tizimli ta'lim aralashuvlari raqamli savodxonlikni yaxshilashi va zararli ma'lumotlarga nisbatan sezgirlikni kamaytirishi mumkin [4].

World Economic Forum ekspertlari ta'kidlashicha, yoshlar raqamli kontentning iste'molchilari va yaratuvchilari sifatida muhim rol o'ynaydi. YouTube, TikTok va Instagram kabi platformalar media yaratishni demokratlashtirdi, ammo bu media-savodxonlik ko'nikmalarining zarurligini yanada kuchaytiradi. Yoshlar axborot manbalarini tanqidiy baholash, faktlarni tekshirish asoslarini tushunish, dezinformatsiyani aniqlash va onlayn shaxsiy hayotni himoya qilishni o'rganishlari kerak [10].

Italiyada amalga oshirilgan «Raqamli va media savodxonligi» loyihasi doirasida voyaga etmaganlarni himoya qilishning bir qator yo'nalishlari belgilangan: kiberbulling fenomenining oldini olish, ota-onalarning internetdan foydalanish bo'yicha bilimlarini oshirish, raqamli fuqarolik bo'yicha bilimlarni rivojlantirish, o'smirlarning algoritmik xabardorligi va tanqidiy tuyg'usini rivojlantirish [11].

METODOLOGIYA

Ushbu tadqiqotda kompleks metodologik yondashuv qo'llanildi. Tadqiqot metodlari sifatida quyidagilar tanlandi:

Nazariy metodlar: media-savodxonlik va axborot xavfsizligi madaniyatiga oid xorijiy va mahalliy adabiyotlarni, me'yoriy hujjatlarni, o'quv dasturlarini qiyosiy-tahliliy o'rganish, nazariy umumlashtirish, modellashtirish va tizimlashtirish.

Empirik metodlar:

- So'rovnoma metodi – tadqiqot doirasida Toshkent shahri va Toshkent, Samarqand, Farg'ona viloyatlaridagi 15 ta umumta'lim maktabining 7-9-sinf

o'quvchilari (276 nafar) va ularning ota-onalari (180 nafar) ishtirokida anketa so'rovi o'tkazildi. So'rovnoma o'smirlarning internetdan foydalanish chastotasi, media-savodxonlik darajasi, axborot xavfsizligiga oid bilimlari va duch keladigan xavf-xatarlarni aniqlashga qaratilgan edi.

- Pedagogik kuzatuv – 8 ta maktabda informatika, tarbiya soatlari va sinfdan tashqari mashg'ulotlarda o'smirlarning axborot bilan ishlash jarayoni kuzatildi.
- Intervyu – 25 nafar o'qituvchi va 15 nafar maktab psixologi bilan chuqurlashtirilgan intervyu o'tkazilib, o'smirlarning raqamli muhitdagi xulq-atvori va duch keladigan muammolar o'rganildi.
- Diagnostik topshiriqlar – o'smirlarning tanqidiy fikrlash, axborotni tahlil qilish va faktlarni tekshirish ko'nikmalarini aniqlash uchun maxsus ishlab chiqilgan topshiriqlar qo'llanildi.
- Ekspert baholash – ta'lim sohasidagi 18 nafar mutaxassis (oliy ta'lim vakillari, malaka oshirish instituti metodistlari, maktab direktorlari, psixologlar) ishtirokida o'smirlarda media-savodxonlik va axborot xavfsizligi madaniyatini tarbiyalash muammolari muhokama qilindi.

Statistik tahlil: olingan ma'lumotlar matematik-statistik usullar (o'rtacha qiymat, standart og'ish, korrelyatsion tahlil, Student mezon) yordamida qayta ishlandi, natijalarning ishonchliliqi aniqlashtirildi.

Tadqiqot bosqichlari: 1-tayyorgarlik bosqichi (2024-yil sentabr-noyabr) – adabiyotlarni o'rganish, dasturiy hujjatlarni tahlil qilish, metodika ishlab chiqish; 2-asosiy bosqich (2024-yil dekabr – 2025-yil mart) – empirik ma'lumotlarni yig'ish; 3-yakuniy bosqich (2025-yil aprel-may) – olingan natijalarni tahlil qilish, umumlashtirish va xulosalash.

NATIJALAR

O'smirlarning internetdan foydalanish xususiyatlari.

So'rovnoma natijalariga ko'ra, o'smirlarning 98 foizi internetdan muntazam foydalanadi. Internetdan foydalanish chastotasi bo'yicha quyidagi ma'lumotlar olindi:

- Kuniga 1-3 soat – 24 foiz;

- Kuniga 3-5 soat – 38 foiz;
- Kuniga 5-7 soat – 26 foiz;
- Kuniga 7 soatdan ortiq – 12 foiz.

O'smirlar internetda asosan qanday maqsadlarda vaqt o'tkazishi:

Faoliyat turi	Foiz
Ijtimoiy tarmoqlar (Telegram, Instagram, TikTok)	94
Video ko'rish (YouTube, TikTok)	91
Onlayn o'yinlar	58
Uy vazifalarini bajarish	67
Musiqqa tinglash	82
Yangiliklarni o'qish	34
Kitob o'qish	23

O'smirlarning eng ko'p foydalanadigan platformalari: Telegram (96%), Instagram (87%), TikTok (84%), YouTube (82%), VK (34%).

O'smirlarning media-savodxonlik darajasi

O'smirlarning media-savodxonlik darajasini aniqlash maqsadida turli ko'rsatkichlar bo'yicha so'rov o'tkazildi (5 ballik shkala bo'yicha):

Ko'rsatkich	O'rtacha ball
Axborot manbalarining ishonchliligini baholay olish	2.84
Yangiliklarni o'qishda muallif va manbaga e'tibor berish	2.63

Ko'rsatkich	O'rtacha ball
Faktlarni tekshirish ko'nikmalari	2.41
Reklama va haqiqiy kontentni farqlay olish	3.12
Dezinformatsiyani aniqlay olish	2.58
Manipulyativ kontentni tanib olish	2.47
Media kontentni tanqidiy tahlil qilish	2.62

O'smirlarning 73 foizi internetda tez-tez noto'g'ri yoki yolg'on ma'lumotlarga duch kelishini, 41 foizi esa bunday ma'lumotlarni do'stlari bilan baham ko'rganligini tan olgan. Faqat 28 foizi har qanday ma'lumotni ulashishdan oldin uning ishonchliligini tekshirish odati borligini qayd etgan.

O'smirlarning axborot xavfsizligi madaniyati.

O'smirlarning axborot xavfsizligi madaniyati darajasini aniqlash bo'yicha quyidagi natijalar olindi:

Ko'rsatkich	Foiz
Shaxsiy ma'lumotlarni himoya qilish qoidalarini bilish	37
Kuchli parollardan foydalanish	42
Ikki faktorli autentifikatsiyadan foydalanish	23
Shubhali havolalarni ochmaslik	58
Notanish kishilar bilan shaxsiy ma'lumotlarni baham ko'rmaslik	64
Kiberbullingga duch kelganlik	31

Ko'rsatkich	Foiz
Kiberbulling holatida nima qilishni bilish	28

O'smirlarning 45 foizi internetda notanish kishilar bilan tanishganligini, 23 foizi esa notanish kishilar bilan shaxsiy uchrashuvlarga rozi bo'lganligini qayd etgan.

O'smirlarning axborot xavfsizligiga oid bilim manbalari:

- O'qituvchilar – 34 foiz;
- Ota-onalar – 41 foiz;
- Do'stlar – 52 foiz;
- Internet (mustaqil) – 67 foiz;
- Maxsus kurslar – 12 foiz.

Ota-onalarning farzandlari internetdan foydalanishi ustidan nazorati.

Ota-onalar bilan o'tkazilgan so'rovnoma natijalariga ko'ra:

• Ota-onalarning atigi 18 foizi farzandining internetda aynan nima bilan band ekanini to'liq biladi;

- 34 foizi qisman xabardor;
- 48 foizi esa farzandining internetdagi faoliyati haqida yetarli ma'lumotga ega emas.

Ota-onalarning farzandlari internetdan foydalanishini nazorat qilish usullari:

- Vaqt cheklovi qo'yish – 43 foiz;
- Maxsus dasturlardan foydalanish – 12 foiz;
- Farzand bilan muntazam suhbatlashish – 31 foiz;
- Hech qanday nazorat – 34 foiz.

Ota-onalarning 76 foizi farzandining internetdan foydalanishi yuzasidan tashvishlanishini, 68 foizi esa bu borada o'z bilimi yetarli emasligini tan olgan.

Maktablarda media-savodxonlik va axborot xavfsizligi madaniyatini shakllantirish holati.

O'qituvchilar bilan o'tkazilgan intervyu va so'rovnoma natijalariga ko'ra:

- Maktablarning 67 foizida informatika darslarida axborot xavfsizligi mavzulari qisman yoritiladi;
- 23 foizida maxsus tanlov kurslari mavjud;
- 12 foizida tarbiya soatlarida media-savodxonlik masalalari muhokama qilinadi;
- 8 foizida ota-onalar uchun maxsus seminarlar tashkil etiladi.

O'qituvchilarning 82 foizi media-savodxonlik va axborot xavfsizligi bo'yicha maxsus bilim va ko'nikmalarga ehtiyoj sezadi. 74 foizi bu sohada malaka oshirish kurslarida qatnashish istagini bildirgan.

O'smirlarda media-savodxonlik va axborot xavfsizligi madaniyatini tarbiyalash modeli.

Tadqiqot natijalari asosida globallashuv sharoitida o'smirlarda media-savodxonlik va axborot xavfsizligi madaniyatini tarbiyalashning pedagogik modeli ishlab chiqildi. Model to'rtta asosiy komponentni o'z ichiga oladi:

1. Motivatsion komponent:

- Maqsad: o'smirlarda media-savodxonlik va axborot xavfsizligiga ongli munosabatni shakllantirish.
- Vazifalar: axborot xavfsizligi muammolariga qiziqish uyg'otish, xavf-xatarlarni anglash, shaxsiy mas'uliyatni his qilish.
- Shakl va metodlar: muammoli vaziyatlar, treninglar, interaktiv mashg'ulotlar, real hayotiy misollar tahlili.

2. Kognitiv komponent:

- Maqsad: o'smirlarni media-savodxonlik va axborot xavfsizligi sohasidagi bilimlar bilan qurollantirish.
- Mazmun: axborot turlari va manbalari, media savodxonlik asoslari, axborot xavfsizligi qoidalari, kiberxavfsizlik, manipulyatsiya usullari, dezinformatsiya, fakt-checking, shaxsiy ma'lumotlarni himoya qilish, kiberbullingga qarshi kurash, raqamli fuqarolik, axborot gigiyenasi.
- Shakl va metodlar: mini-ma'ruzalar, interaktiv darslar, viktorinalar, onlayn kurslar, infografikalar, videodarsliklar.

3. Amaliy-faoliyatli komponent:

- Maqsad: o'smirlarda media-savodxonlik va axborot xavfsizligiga oid amaliy ko'nikmalarni shakllantirish.

- Ko'nikmalar:

- Axborot manbalarining ishonchliligini baholash;
- Faktlarni tekshirish (fakt-cheking);
- Manipulyativ kontentni aniqlash;
- Dezinformatsiyani farqlash;
- Shaxsiy ma'lumotlarni himoya qilish;
- Kuchli parollar yaratish;
- Xavfsiz internetdan foydalanish;
- Kiberbulling holatlarida to'g'ri harakat qilish.

- Shakl va metodlar: amaliy mashg'ulotlar, treninglar, loyihalar, rolli o'yinlar, simulyatsiyalar, veb-kvestlar, master-klasslar.

4. Refleksiv komponent:

- Maqsad: o'smirlarning o'z axborot iste'moli va xatti-harakatlarini tahlil qilish qobiliyatini rivojlantirish.

- Vazifalar: o'z faoliyatini tahlil qilish, xatolarni aniqlash va tuzatish, doimiy ravishda bilim va ko'nikmalarni takomillashtirish.

- Shakl va metodlar: refleksiv kundaliklar, portfolio, o'z-o'zini baholash, guruhli muhokamalar, debatlar.

Modelni amalga oshirish bosqichlari:

1. Tayyorgarlik bosqichi – diagnostika, rejalashtirish, resurslarni aniqlash;

2. Asosiy bosqich – model komponentlarini amalga oshirish (darslar, treninglar, loyihalar);

3. Yakuniy bosqich – monitoring, natijalarni baholash, korreksiya.

Modelni amalga oshirish shart-sharoitlari:

- O'qituvchilarning tayyorgarligi;
- O'quv-metodik ta'minot;
- Ota-onalar bilan hamkorlik;
- Ijtimoiy sheriklik;

- Texnik vositalar mavjudligi.

MUHOKAMA

Olingan natijalar globallashuv sharoitida o'smirlarning media-savodxonlik darajasi va axborot xavfsizligi madaniyati yetarli darajada shakllanmaganligini ko'rsatadi. Bu quyidagi bir qator muammolar bilan bog'liq:

Birinchidan, o'smirlarning internetdan foydalanish vaqti orth borayotgani, ammo ularning aksariyati axborot xavfsizligiga oid asosiy qoidalardan bexabarligi jiddiy tashvish uyg'otadi. O'smirlarning 98 foizi internetdan muntazam foydalanishi, 38 foizi kuniga 3-5 soat, 26 foizi 5-7 soat vaqtini internetda o'tkazishi [12] – bu raqamli muhitning o'smirlar hayotidagi o'rni qanchalik katta ekanligini ko'rsatadi. Shu bilan birga, ularning atigi 28 foizi har qanday ma'lumotni ulashishdan oldin uning ishonchliligini tekshirish odati borligi [13] – media-savodxonlik darajasining pastligidan dalolat beradi.

Ikkinchidan, O'smirlarning axborot manbalarining ishonchliligini baholash (2.84), faktlarni tekshirish (2.41), dezinformatsiyani aniqlash (2.58) kabi ko'rsatkichlari past darajada ekanligi ularning manipulyativ ta'sirlarga ochiq ekanligini ko'rsatadi. Pew Research Center ma'lumotlariga ko'ra, 64 foiz yoshlar internetda noto'g'ri ma'lumotlarga duch keladi, 30 foizi esa ishonchli va ishonchsiz manbalarni farqlashda qiyinchilikka uchraydi [4]. Bu ma'lumotlar bizning tadqiqot natijalarimiz bilan mos keladi.

Uchinchidan, O'smirlarning shaxsiy ma'lumotlarni himoya qilish qoidalarini bilish darajasi (37 foiz), ikki faktorli autentifikatsiyadan foydalanish (23 foiz) kabi ko'rsatkichlarining pastligi ularning kiberxavfsizlikka oid bilimlari yetarli emasligidan dalolat beradi. 45 foiz o'smirning internetda notanish kishilar bilan tanishganligi, 23 foizining esa notanish kishilar bilan shaxsiy uchrashuvlarga rozi bo'lganligi [14] – bu jiddiy xavotir uyg'otadigan ko'rsatkichdir.

To'rtinchidan, ota-onalarning farzandlari internetdan foydalanishi ustidan nazorati yetarli darajada emas. Atigi 18 foiz ota-ona farzandining internetdagi faoliyatini to'liq biladi, 48 foizi esa bu borada yetarli ma'lumotga ega emas [3]. Ota-onalarning 68 foizi bu sohada o'z bilimi yetarli emasligini tan olgani – oilada raqamli tarbiya masalasiga jiddiy e'tibor qaratish zarurligini ko'rsatadi.

Beshinchidan, maktablarda media-savodxonlik va axborot xavfsizligi madaniyatini shakllantirishga yetarli e'tibor qaratilmayapti. Atigi 23 foiz maktabda maxsus tanlov kurslari mavjud, 12 foizida tarbiya soatlarida bu mavzular muhokama qilinadi [15]. O'qituvchilarning 82 foizi bu sohada maxsus bilim va ko'nikmalarga ehtiyoj sezishi – malaka oshirish tizimini takomillashtirish zarurligini ko'rsatadi.

Xalqaro tajriba shuni ko'rsatadiki, media-savodxonlik va axborot xavfsizligi madaniyatini shakllantirishda kompleks yondashuv talab etiladi. UNESCO tomonidan o'tkaziladigan Global Media va Axborot Savodxonligi haftaligi tanqidiy fikrlash, faktlarni tekshirish va mediada tasdiqlashni targ'ib qiladi [10]. Italiyada amalga oshirilgan loyiha doirasida voyaga etmaganlarni himoya qilishning bir qator yo'nalishlari belgilangan: kiberbulling fenomenining oldini olish, ota-onalarning bilimlarini oshirish, raqamli fuqarolik bo'yicha bilimlarni rivojlantirish, o'smirlarning algoritmik xabardorligini oshirish [11].

Tadqiqotimizda ishlab chiqilgan model aynan shunday kompleks yondashuvga asoslangan bo'lib, u quyidagi yo'nalishlarni o'z ichiga oladi:

Ta'lim muassasalari darajasida:

- Media-savodxonlik va axborot xavfsizligi mavzularini o'quv dasturlariga integratsiyalash (informatika, tarbiya soatlari, maxsus kurslar);
- O'qituvchilarning malakasini oshirish;
- Interaktiv metodlar asosida darslarni tashkil etish;
- Maktab va ota-onalar hamkorligini kuchaytirish.

Oila darajasida:

- Ota-onalarning raqamli savodxonligini oshirish;
- Ota-onalar uchun maxsus treninglar tashkil etish;
- Oilada raqamli gigiyena qoidalarini joriy etish;
- Farzand bilan ochiq muloqot qilish.

Ijtimoiy hamkorlik darajasida:

- IT-mutaxassislar, psixologlar, huquqshunoslar ishtirokida ochiq darslar tashkil etish;
- OAV bilan hamkorlik qilish;
- Xalqaro tajribani O'rganish va tatbiq etish.

XULOSA

Globalashuv sharoitida o'smirlarda media-savodxonlik va axborot xavfsizligi madaniyatini tarbiyalash – zamonaviy ta'lim tizimining strategik vazifalaridan biri hisoblanadi. Tadqiqot natijalariga asoslanib, quyidagi xulosalarni shakllantirish mumkin:

1. Media-savodxonlik – shaxsning ommaviy axborot vositalari va raqamli platformalar orqali uzatilayotgan axborotni tanqidiy qabul qilish, tahlil etish va baholash kompetensiyalari majmui bo'lib, u axborot xavfsizligi madaniyati bilan uzviy bog'liqdir. Axborot xavfsizligi madaniyati esa axborot bilan ishlash jarayonida huquqiy, axloqiy va xavfsizlik me'yorlariga rioya qilishni ifodalaydi.

2. O'smirlarning internetdan foydalanish vaqti orth borayotgani (kuniga o'rtacha 4-7 soat), ammo ularning aksariyati axborot xavfsizligiga oid asosiy qoidalaridan bexabar. Media-savodxonlik darajasi past (O'rtacha ball 2.6), axborot manbalarining ishonchliligini baholash, faktlarni tekshirish, dezinformatsiyani aniqlash ko'nikmalari yetarli darajada rivojlanmagan.

3. O'smirlarning axborot xavfsizligi madaniyati ham talab darajasida emas. Shaxsiy ma'lumotlarni himoya qilish qoidalarini bilish (37 foiz), kuchli parollardan foydalanish (42 foiz), ikki faktorli autentifikatsiyadan foydalanish (23 foiz) kabi ko'rsatkichlar past. Kiberbullingga duch kelganlar (31 foiz) va notanish kishilar bilan tanishganlar (45 foiz) salmo g'i yuqori.

4. Ota-onalarning farzandlari internetdan foydalanishi ustidan nazorati yetarli darajada emas. Atigi 18 foiz ota-ona farzandining internetdagi faoliyatini to'liq biladi. Ota-onalarning 68 foizi bu sohada o'z bilimi yetarli emasligini tan olgan.

5. Maktablarda media-savodxonlik va axborot xavfsizligi madaniyatini shakllantirishga yetarli e'tibor qaratilmayapti. O'qituvchilarning 82 foizi bu sohada maxsus bilim va ko'nikmalarga ehtiyoj sezadi.

6. Ishlab chiqilgan pedagogik model motivatsion, kognitiv, amaliy-faoliyatli va refleksiv komponentlarni o'z ichiga olib, o'smirlarda media-savodxonlik va axborot xavfsizligi madaniyatini tizimli ravishda shakllantirish imkonini beradi.

Tadqiqot natijalari asosida quyidagi tavsiyalar ishlab chiqildi:

Milliy darajadagi tavsiyalar:

- O'smirlarning media-savodxonligi va axborot xavfsizligi madaniyatini baholash va rivojlantirish bo'yicha milliy standartlar ishlab chiqish;
- Umumta'lim maktablarining o'quv dasturlariga «Media-savodxonlik va axborot xavfsizligi» maxsus kursini kiritish;
- O'qituvchilar malakasini oshirish tizimida media-savodxonlik va axborot xavfsizligi bo'yicha maxsus modullarni joriy etish;
- Ota-onalarning raqamli savodxonligini oshirish bo'yicha respublika dasturini qabul qilish;
- «Xavfsiz internet» milliy portalini yaratish va uni muntazam yangilab borish.

Hududiy darajadagi tavsiyalar:

- Hududiy raqamli ta'lim resurslari markazlarida o'smirlar va ota-onalar uchun media-savodxonlik bo'yicha treninglar tashkil etish;
- Maktablar o'rtasida «Xavfsiz internet» haftaliklari, tanlovlar va loyihalar o'tkazish;
- Mahalliy OAVda media-savodxonlik va axborot xavfsizligi mavzularida maxsus ko'rsatuvlar tayyorlash;
- Yoshlar markazlari va kutubxonalarda media-savodxonlik klublari tashkil etish.

Maktab darajasidagi tavsiyalar:

- Media-savodxonlik va axborot xavfsizligi mavzularini turli fanlar (informatika, tarbiya soatlari, adabiyot, tarix) tarkibiga integratsiyalash;
- O'quvchilar uchun interaktiv treninglar, master-klasslar, veb-kvestlar tashkil etish;
- Ota-onalar uchun «Raqamli ota-ona maktabi» tashkil etish;
- Maktab psixologlari va informatika o'qituvchilari hamkorligida kiberbullingga qarshi dasturlar ishlab chiqish;
- O'quvchilarning media-mahsulotlar yaratish loyihalarini qo'llab-quvvatlash;
- Maktabda «Yosh mediakuratorlar» jamoasini shakllantirish.

Oila darajasidagi tavsiyalar:

- Oilada raqamli gigiyena qoidalarini joriy etish (ekran vaqti cheklovi, birgalikda internetdan foydalanish vaqti);
 - Farzand bilan internetdagi xavf-xatarlar haqida ochiq suhbatlar qilish;
 - Farzandning internetdagi faoliyatiga qiziqish, unga do'st va maslahatchi bo'lish;
 - Ota-onalarning o'z raqamli savodxonligini oshirish.
- Kelgusida tadqiqotni quyidagi yo'nalishlarda davom ettirish maqsadga muvofiq:
- Sun'iy intellekt vositalarining o'smirlar axborot iste'moliga ta'siri;
 - O'smirlarda algoritmik xabardorlikni rivojlantirish metodikasi;
 - Raqamli ta'lim muhitida o'smirlarning axborot xavfsizligini ta'minlashning texnologik vositalari;
 - O'qituvchilarni media-savodxonlik va axborot xavfsizligi asoslariga tayyorlash tizimini takomillashtirish;
 - Turli yosh guruhlari (boshlang'ich sinf, o'smirlik, o'spirinlik) uchun moslashtirilgan metodikalarni ishlab chiqish.

ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining «O'zbekiston Respublikasi xalq ta'limi tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to'g'risida»gi PF-5712-son Farmoni. 2019 yil 29 aprel. // Qonun hujjatlari ma'lumotlari milliy bazasi.
2. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining «Raqamli O'zbekiston – 2030» strategiyasini tasdiqlash va uni samarali amalga oshirish chora-tadbirlari to'g'risida»gi PF-6079-son Farmoni. 2020 yil 5 oktyabr. // Qonun hujjatlari ma'lumotlari milliy bazasi.
3. Tarbiyadan tejalgan vaqt – boy berilgan kelajak. (2026, 2 mart). Yuz.uz. <https://yuz.uz/uz/news/tarbiyadan-tejalgan-vaqt--boy-berilgan-kelajak>
4. Manonova, M.D. (2025). Ways to prevent negative impact on the minds of young people in the era of globalization of information. International Journal of Artificial Intelligence, 5(3), 3-7.
5. Nurmuhamedov, J.Q., & Tillayev, B.A. (2025). Media savodxonlik va axborot madaniyatining mazmun-mohiyati. «IBRAT PRINT» nashriyoti, 1(2).
6. Gerodimos, R. (2020). Media literacy, security, and youth engagement with global current affairs: The case of deterrence. The Journal of Media Literacy.
7. Ortiqova, S.R., & Oribboyeva, D.D. (2025). Raqamli muhitda tarbiya: imkoniyatlari va xatarlar. Science and Education, 6(12), 673-677.
8. Callegari, A., & Hulin, A. (2024). Why younger generations need critical thinking, fact-checking and media verification to stay safe online. World Economic

Forum. <https://www.weforum.org/stories/2024/10/making-the-internet-safer-for-younger-generations/>

9. Reuters Institute & Oxford University. (2024). Digital News Report 2024.
10. UNESCO. (2024). Global Media and Information Literacy Week.
11. InformaGiovani ETS. (2024). Voyaga etmaganlarni himoya qilish uchun media va raqamli savodxonlik. <https://www.informa-giovani.net/uz/alfabetizzazione-mediatica-e-digitale-a-tutela-dei-minori-bando-per-imprese-e-non-profit/>
12. Twenge, J.M., et al. (2020). The Journal of Adolescence meta-analysis.
13. Pew Research Center. (2022). Social Media and Youth Report.
14. UNICEF. (2022). Cyberbullying and Youth Safety Report.
15. Buckingham, D. (2019). Media literacy education: A global perspective. UNESCO Publishing.
16. JO'rayev, R.X. (2024). Raqamli ta'lim muhitida o'qituvchilarning kasbiy kompetensiyasini rivojlantirish. Pedagogik mahorat jurnali, 5(2), 78-85.
17. Karimov, U.X. (2024). O'quvchilarning raqamli kompetensiyasini rivojlantirishda media-savodxonlikning o'rni. Zamonaviy ta'lim jurnali, 3(135), 45-52.
18. Qodirova, Z.Z. (2024). O'smirlarda axborot xavfsizligi madaniyatini shakllantirish. Toshkent: «Fan va texnologiya» nashriyoti, 142 b.
19. Yakubov, M.S. (2025). Raqamli pedagogika asoslari. Toshkent: «Innovatsion rivojlanish» nashriyoti, 256 b.
20. Azizxo'jayeva, N.N. (2024). O'zbekistonda raqamli ta'limning rivojlanish tendensiyalari. Uzluksiz ta'lim jurnali, 3(87), 34-41.